JUDASVROUWEN

Helga Schubert
Judasvrouwen
Verraad in het Derde Rijk

Vertaald door Goverdien Hauth-Grubben

Met een geactualiseerd voorwoord van de schrijfster

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands letterenfonds dutch foundation for literature

The translation of this work was supported by a grant from the Goethe-Institut

GOETHE-INSTITUT

Eerste druk, november 2022

Copyright © 2021 dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, München, Germany

© 2022 Nederlandse vertaling Goverdien Hauth-Grubben
Oorspronkelijke titel *Judasfrauen. Zehn Fallgeschichten weiblicher Denunziation im Dritten Reich*.
Oorspronkelijke uitgever dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, München
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Typografie binnenwerk Perfect Service
Auteursfoto Carsten Koall
Productiebegeleiding Tim Beijer
Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 933 0400 0
NUR 320

www.uitgeverijpluim.nl

De dictatuur heeft het gedaan of Niet in mijn naam

Een tijdje geleden kreeg ik een brief van een lezeres die me vroeg hoe het was afgelopen met de verraadster van de pianist Karlrobert Kreiten. Dat wil zeggen met een van de tien judasvrouwen uit dit boek. Dat kwam ik inderdaad te weten, tijdens een lezing.

Judasvrouwen verscheen voor het eerst in het voorjaar van 1990, tijdens die fantastische politieke lente in het Westen. In het Westen en niet in het Oosten, waar ik het al twee jaar eerder bij uitgeverij Aufbau Verlag had ingeleverd. Ik deed tussen 1984 en 1988 onderzoek naar deze verhalen, schreef ze op en las eruit voor in studentengemeenten van de Evangelische Kerk binnen de gesloten DDR. Het eerste voorwoord heb ik in augustus 1989 geschreven. Toen was de DDR er nog, toen was de Muur er nog, toen had je nog de censuur, het systeem van drukvergunning, de dictatuur van de heersende partij SED met haar zogenoemde 'schild en zwaard', het ministerie voor Staatsveiligheid, maar ook de bezetting van de DDR-ambassade in Praag door DDR-burgers die dit

land voor altijd wilden verlaten omdat ze zó niet langer wilden leven.

Verklikkers en verraders uit de DDR-tijd kon ik niet beschrijven, want hun dossiers zouden pas na het einde van de Duitse Democratische Republiek toegankelijk worden. En dat spoedige einde was in augustus 1989 nog niet te voorzien.

Dat ik ervoor had gekozen om over verraadsters uit de nazitijd te vertellen, had drie artistieke voordelen:

Aan de hand van de details uit de gerechtelijke stukken kon ik vertellen over het reilen en zeilen van een politiek terreursysteem dat al na twaalf jaar moreel was uitgeput, uitgedoofd, nadat het een wereldoorlog had veroorzaakt en miljoenen slachtoffers had gemaakt. Ik kon de rol van de geheime politie beschrijven en het verraad op het persoonlijke vlak. En ten tweede kon ik beschrijven dat daders in een dictatuur er helemaal niet zo zeker van kunnen zijn dat ze niet toch op een dag, wanneer de macht die ze dienen bankroet is, voor een wereldse rechtbank worden aangeklaagd en veroordeeld. Ten derde voelde ik me aangetrokken tot deze strikte vorm van weergave, die zich weliswaar houdt aan de feiten van het verraad, maar die exemplarisch kan zijn voor menselijke tragiek en verwikkeling en ambivalentie.

Onder de honderden dossiers van de processen tegen mannelijke daders vond ik het handjevol processen tegen vrouwen. Waarom ik die heb uitgekozen, wordt me telkens weer gevraagd. Omdat ik aan de

hand van hun lot de onmenselijkheid van de totalitaire samenleving nog duidelijker kon aantonen, want ze hoefden het niet te doen. Het was zo gemakkelijk, geen rechtbank, geen krant kwam het te weten. Het was in de geest van de autoriteiten. Juist van vrouwen verwacht niemand dit gevaar.

Judas is degene die ik onder het schrijven voor ogen had: hij die van zijn slachtoffer houdt, die hem verraadt, die daar een beloning voor krijgt, die zich verhangt als hij Christus ziet sterven. De vrouwen in dit boek hadden er misschien ook spijt van dat de vader, de echtgenoot, de onbereikbare, afwijzende, bewonderde man na hun verraad stierf. Het berouw kwam toen ze voor de naoorlogse rechtbank stonden. Het is niet aan mij om de beschreven vrouwen te veroordelen. Ik geloof dat ook zij slachtoffers van de dictatuur waren. Onder democratische omstandigheden hadden ze voor andere mensen niet dodelijk kunnen worden. Ze konden geen weerstand bieden aan de verleiding tot verraad. Ik heb hun verraad slechts als een verwelkt blad opgeraapt. En zoals onder een microscoop zag ik een structuur die zich keer op keer op keer herhaalt.

Maar ik zag bij elk nieuw verraad ook een variant, ontdekte mensen die de actie niet steunden, het zelfs heimelijk wilden verhinderen.

Soms ontdekte ik een verraadster die tragisch verstrikt was geraakt, en dan had ik medelijden met haar.

Elke keer piekerde ik als over een raadsel en ik was pas opgelucht als ik de oplossing vond. Het leven van deze vrouwen en de dood van hun slachtoffers zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ik heb voorbeelden genoemd, parabels over begrijpelijke motieven getrokken en bedenkelijke middelen besproken.

De namen van de vrouwen en ook van de meeste slachtoffers heb ik onherkenbaar gemaakt. Slechts drie slachtoffers noem ik bij hun echte naam – de pianist Karlrobert Kreiten, de katholieke pater dr. Max Josef Metzger en de politicus dr. Carl Goerdeler –, plaatsvervangend voor de anderen die tijdens de dictatuur hun menselijkheid of hun sceptische democratische instelling hebben behouden.

Juist nu, in 2021, dat wil zeggen zo'n tachtig jaar nadat deze verhalen zich hebben afgespeeld, moeten we ons er emotioneel door laten aangrijpen. Omdat de dictatuur een verschrikkelijke, een afschuwwekkende, een verleidelijke, een levensverwoestende daderes is, omdat ze zich vermomt, omdat er zo veel potentiële onderdanen zijn die zich het leven onder haar bewind eenvoudiger voorstellen, omdat er in Duitsland mensen zijn die de open samenleving niet weten te waarderen, die haar transparante poging om verschillende belangen met elkaar in overeenstemming te brengen niet willen zien.

Niet in mijn naam, wil ik met dit boek zeggen. Als jullie de open samenleving waarin wij, meer dan in een dictatuur, ertegen beschermd zijn om daders te worden omdat je naar de rechter kunt stappen en de

pers erover schrijft, als jullie deze open samenleving aan de verachting prijsgeven, dan zeg ik:

Niet in mijn naam.

Na een lezing in 1990, toen de publieke discussie in de boekenwinkel al was afgelopen, nam een dame op leeftijd me apart en vertrouwde me toe dat de verraadster van de jonge pianist Kreiten, de vriendin van diens moeder, een brandend huis in was gelopen en daar levend verbrandde toen ze van zijn terechtstelling had gehoord.

Een vrouwelijke Judas dus, een judasvrouw in de waarste zin van het woord, die rechtsprak over zichzelf zoals de apostel Judas uit het Nieuwe Testament nadat hij zijn Heer had verraden en diens kruisiging had gezien.

Een vrouw die met eigen ogen zag wat ze had aangericht, die zich misschien schaamde en die misschien spijt had.

Net als alle vrouwen in dit boek.

Neu Meteln, zomer 2021 Helga Schubert

Verklikkers en verraders

Een verklikker verhoudt zich tot een verrader zoals een moordenaar tot een doodslager.

Net als de moordenaar handelt de verklikker met voorbedachten rade: hij wil over zijn naasten verslag uitbrengen. Hij moet wel, daarom kijkt hij hen zo aandachtig aan.

Een verrader daarentegen vertelt aan een geïnteresseerde overheidsdienaar wat hij misschien al langer weet. Hij heeft het tot nu toe voor zich gehouden. Nu wil hij zich wreken of hij wordt gedwongen om te getuigen.

Is hij misschien door toeval aan zijn gevaarlijke kennis gekomen?

Als ik dit niet aangeef, zegt de verrader wellicht bij zichzelf, dan wordt het ook voor mij gevaarlijk.

Of hij is bang om vernederd te worden, voor lichamelijke pijn, bevreesd om tijdens het verhoor geslagen te worden als hij niet verraadt wat hij weet.

Ik mag terug naar waar het donker is, naar waar het rustig is, als ik nu verraad, zegt hij bij zichzelf, en hij verraadt.

Of hij blijft standvastig totdat men hem dreigt te folteren.

Of hij blijft standvastig totdat ze hem folteren. En wordt dan zwak.

Wie zal de eerste steen werpen?

De verklikker daarentegen doet alsof. Niemand zou hem anders iets toevertrouwen. De verklikker moet wel doen alsof: een andere mening veinzen, over een verboden grap lachen, er zelf een vertellen. Hij moet lokaas leggen.

Misschien heeft de verklikker helemaal geen andere mening dan zijn slachtoffer. Is hij daarom zo overtuigend, gelijkgezind en kritisch. Misschien lacht hij daarom zo vergenoegd over de grap. Alleen zijn snelle observerende ogen daarbij:

Wie heeft de grap verteld? Van wie heeft hij die grap? Wie lacht er? Wie wil die grap doorvertellen? En aan wie?

Wie heeft er nog meer om gelachen?

Wie heeft een soortgelijke grap waar, wanneer en aan wie verteld?

De verklikker moet nuchter blijven, mag niet buiten zichzelf raken, mag zich niet laten gaan. Hij mag niet van zijn slachtoffers houden. Diep vanbinnen moet hij altijd luisteren, luisteren. Spottende blikken moet hij opmerken.

De verklikker moet registreren:

Wie zegt er niets?

Wie zegt er op welk moment niets? Wie kijkt ie-

mand anders geamuseerd aan? Bij welke gelegenheid? Hoe kijkt de ander terug? Wie kijkt hij nog meer aan? Wie slaat zijn ogen neer?

Wie kan de verklikker herkennen, hem betrappen bij een observerende blik? Wie zou er achterdochtig kunnen worden? Wie waarschuwt de anderen? Wie zou zich later het gevaarlijke gesprek van vandaag nog kunnen herinneren, net als alle deelnemers en de verklikker, die als eerste, als enige uit de gevangenis werd ontslagen?

Een verklikker moet alert zijn. Zijn vijanden zijn zijn opdrachtgevers. Zijn vijanden zijn zijn slachtoffers. En zijn vijanden zijn degenen die er later achter komen dat hij erbij was en niet werd bestraft.

In het later, in het erna, schuilt het gevaar voor de verklikker. Hij moet zich wapenen voor het erna, moet alle schuldbewijzen vermijden, in de politiedossiers onder een schuilnaam vermeld staan.

Maar wat als de ambtenaar van de geheime politie zich later voor de rechtbank iets herinnert? Zich heel zeker hem, de verklikker, herinnert? En dat onder ede bevestigt?

Want een erna is er altijd, aan elk tijdperk komt een einde. En wee de verklikkers die geen voorzorgsmaatregelen treffen. Want ze weten, vaak zelfs van hun slachtoffers – in de verslagen duiken de overtuigende argumenten steeds weer op – dat er een erna is. En alleen daarvoor, alleen voor de nauwkeurige verslagen met de overtuigende argumenten, is er de beloning: geld of iets wat meer waard is dan geld:

een paspoort, een uitzondering, de vervulling van een wens, de villa, de auto, de woning, de strafvermindering, de vervroegde vrijlating.

Maar waarom laat het slachtoffer zich door zijn verklikker observeren? Waarom nodigt hij hem bij zich thuis uit? Waarom bezoekt hij hem? Waarom vertrouwt hij hem een gevaarlijk geheim toe?

Wat voor iemand is het slachtoffer? Is hij goed van vertrouwen? Introvert? Iemand zonder slechte ervaringen? Iemand die eindelijk eens niet meer achterdochtig wil zijn? Die eindelijk wil vertrouwen? Moe van altijd maar op zijn hoede zijn? (Praat zachtjes, praat alsjeblieft over iets anders, wees voorzichtig, waarvan ken je die man die je gisteren hebt meegebracht?)

Gij zult geen valse getuigenis spreken tegen uw naaste, luidt het achtste gebod. Maar verklikkers en verraders zeggen toch de waarheid?

Een kwaadspreker verraadt, wat hij heimelijk weet; maar wie getrouw van hart is, verbergt het, staat er in de Spreuken van Salomo.

De verrader openbaart het geheim van zijn naaste, heet het in de catechese over de kleine catechismus van Luther van de hand van ene dominee Albrecht in Recknitz. Hij heeft het boek in 1894 laten drukken in Güstrow. Volgens hem is Delila de verraadster van haar man geworden, want ze heeft tegen de Filistijnen gezegd waarin zijn kracht lag. Dat wilde Simson natuurlijk geheimhouden.

En Judas verried aan de hogepriesters waar ze Jezus gevangen konden nemen. Dat hij zich verhing toen hij zijn Heer aan het kruis zag hangen, drong pas tot me door toen ik al volwassen was. In de godsdienstles, in de kerk, in de paastijd, tijdens de catechisatie, bij de aanblik van de Gekruisigde op het altaar of als crucifix aan een gouden ketting rond de nek van een vrouw dacht ik nooit aan de schuld van Judas. Ik was eerder verdrietig en had medelijden met Jezus, omdat zijn Vader hem had verlaten. Judas was in mijn ogen altijd al een bijfiguur, iemand die verwisselbaar was. Een verrader is altijd wel te vinden, het zou hoe dan ook zijn uitgekomen waar Jezus zich ophield, dacht ik, vooral ook omdat hij helemaal niets deed om zich te verbergen.

Maar dat zijn Vader hem niet beschermde.

Geborgenheid, dat denk ik ook nu nog, is niet eeuwig, het kan worden weggenomen. Je kunt verraden worden en alleen gelaten. Van de ene op de andere dag.

Maar, vroeg de dominee bijna honderd jaar geleden in zijn boek, en dat was vijftig jaar voor de processen voor het *Volksgerichtshof*, de nazirechtbank voor hoog- en landverraad: *In welk geval mag en moet ik zelfs zeggen wat ik heimelijk van mijn naaste weet, vooral als het iets slechts is?*

Dikgedrukt staat als antwoord: *Als de overheid of degenen die verder nog boven mij staan het bevelen.*

Ja, er zijn gevallen, zo schrijft de dominee, *waarin je het geheim van je naaste moet openbaren zonder*

dat en nog voordat je meerderen het bevelen: als jij bijvoorbeeld te horen krijgt dat je naaste iets slechts wil doen, moet je dat dan laten gebeuren?

Nee, ik moet hem dat serieus en vriendelijk ontraden. Maar wat doe je als hij zich niet van zijn voornemen laat afbrengen?

Dan zal ik het aangeven bij de overheid of bij degenen die verder nog boven hem staan.

Noodzakelijke aangiftes bestaan, toch? Stel je voor: je herkent iemand van een opsporingsfoto en hij zit in dezelfde coupé als jij. En in de krant heeft de politie de bevolking om hulp gevraagd.

Het hangt ervan af waarom ze hem zoeken. En als dat erbij zou staan?

Zou je soms een andere reden kunnen bedenken dan dat de samenleving, ook jij, tegen hem beschermd moet worden? Het is in je eigen belang dat hij gevangengenomen wordt.

Waarom vraag je dat, waarom kijk je me zo aan?